

Bulharští historikové právem poukazují na skutečnost, že tradice vědy, zájem o vědecké poznatky a později i systematické pěstování vědeckého bádání o společnosti mají v jejich zemi dlouholetou tradici. Již počátkem devatenáctého století významný osvícenský autor Ivan Seliminski vysvětloval vazbu sociálního dění a přírody a upozorňoval, že společnost je obecným výrazem sociálních i přírodních sil a obojí že podléhá určitým zákonitostem. Jeho názory vyústily ve velmi revoluční požadavek boje proti všem parazitním vrstvám ve společnosti.

Básník Christo Botev (1848—1876) postavil proti idealisticko-osvětářské koncepci, že „nevědomost je příčinou všeho zla“, již skutečně sociologické poznání: i tato „nevědomost“ má své sociální kořeny a zdrojem rozdělení lidí na chudé a bohaté je sociální systém.

Když na konci devatenáctého a v počátcích dvacátého století se v Bulharsku rozvíjí dělnické hnutí a vytváří svou revoluční stranu, tu sepětí těchto kroků s rozvojem společenskovědního myšlení je zcela evidentní. Díla zakladatele Bulharské komunistické strany Dimitera Blagoeva (1856—1924) jsou považována i za základ rozvoje marxistické sociologické teorie v této zemi. Byla v nich poprvé provedena komplexní sociologická analýza bulharské společnosti: To umožnilo přesné pochopení sociální struktury, ideologických proudů, síly nepřítelů i stanovení vědecké politiky vůči spojencům. Blagoev pečlivě studoval empirická data, aby mohl vědecky přesně analyzovat ekonomiku, posoudit sílu rozporů, váhu malovýrobců, sílu a úlohu inteligence. Časopis *Novo Vreme*, který založil, přinášel systematicky kritiku buržoazních sociologických teorií a propagoval marxistickou teorii.

Mimořádně významným přínosem i pro rozvoj marxistické sociologie v Bulharsku je dílo Jiřího Dimitrova (1882—1949). Vedle celé řady sociálních jevů, které analyzoval v Bulharsku, získaly mezinárodní proslulost zejména jeho práce věnované třídní analýze fašismu.

Pokud jde o vědce, jejichž dílo mělo pro rozvoj novodobé marxistické sociologie mimořádný význam, tu na prvním místě je třeba připomenout Todora Pavlova (1890—1970). I když těžiště jeho práce leží ve filozofii a estetice, ve svém díle *Teorie odrazu* (vyšlo v roce 1936 v Moskvě) poprvé formuloval koncepci sociologie jako speciální teorie, a to nejobecnější nefilozofické teorie společnosti. Předmětem jejího zkoumání je struktura a strukturální zákony sociální reality. Podle Pavlova nemůže být tedy identická s historickým materialismem, který je dialektickou a materialistickou filozofií, aplikovanou nejen na jednu oblast sociálního života, nýbrž je to logika celého sociohistorického vývoje, logika lidských dějin.

Zde je počátek „bulharské sociologické školy“, pro jejíž rozvoj znamenal zásadní přínos teoretický vklad Živko Ošavkova (1913—1982). Byl ředitelem Sociologického ústavu Bulharské akademie věd, jedním ze zakladatelů Bulharské sociologické asociace, po VII. světovém Sociologickém kongresu ve Varně byl zvolen viceprezidentem Světové sociologické asociace. Napsal řadu závažných prací, zejména *Historický materialismus a sociologie* (1958) a *Sociál-*

ni struktura moderní bulharské společnosti (1976). Jeho žákem a později spolupracovníkem je jeden z nejvýznamnějších současných bulharských sociologů, Stojan Michajlov, tajemník ÚV BKS. V pozoruhodné stati na profesora Ošavkova vzpomíná jako na „zakladatele bulharské školy marxisticko-leninské sociologie“ (1). Ošavkov nepovažoval sociology nikdy za pouhé vědce, ale zároveň za bojovníky za stranickost vědy, za realizátory politiky strany.

* * *

Vedle intenzivní teoretické práce bylo od samého počátku rozvoje sociologie v BLR typické cílevědomé spojování teorie s praxí. Stranické a státní orgány formulovaly přímá zadání sociologické frontě, aby realizovala potřebné výzkumy aktuálních sociálních jevů.

Jedním z prvních rozsáhlých výzkumů byl sociologický výzkum religiozity v BLR, realizovaný v roce 1962. Projekt i provedení zajišťoval Ústav filozofie Bulharské akademie věd, oddělení historického materialismu, a to na celonárodním výběrovém souboru. V čele výzkumného týmu stál profesor Ošavkov, jeho členy byli známí čelní sociologové S. Michajlov, T. Stončev, Z. Staikov a další. Výběrový soubor zahrnul 42 664 respondentů starších 18 let, a to ve 108 městech a 822 vesnicích. Podílelo se na něm přes 3000 dobrovolných spolupracovníků. Anonymní dotazník byl doplněn u poloviny respondentů interviewem. Výzkum byl vyhodnocen v celé řadě prací. Prokázal, že v roce 1962 v Bulharsku se asi třetina obyvatel řadila mezi věřící (35,5 %), zatímco 66,4 % se již považovalo za nevěřící. Pokud jde o příslušnost k jednotlivým vyznáním, plné 3/4 věřících obyvatel patřily k východně-ortodoxní církvi, skoro každý pátý k moslmskému vyznání a pouze 1,3 % byli katolíci.

Průzkum měl mnohostranné praktické využití. Umožnil například posoudit dynamiku religiozity nejen celostátně, ale i v jednotlivých regionech, váhu religiozity u různých generací, účinnost působení výchovy ve školách, působení sdělovacích prostředků atd.

Jedno z hledisek se týkalo institucionálních a soukromých projevů religiozity, jiné vazby náboženských aktivit na významné životní události (svatby, křtiny, pohřby), další sledovalo význam sebevzdělání v řešení problémů religiozity apod.

Úzká vazba mezi vědeckou prací sociologů a řízením sociálních procesů v zemi, tak typická pro bulharskou sociologii od samého jejího vzniku, se projevila i v tomto případě. Výsledky průzkumu projednal sekretariát ÚV BKS a přijal usnesení „K dalšímu zlepšení práce v ateistickém vzdělávání pracujících“ (27. 12. 1967). Na jeho základě byly v zemi zavedeny civilní obřady vedle náboženských apod.

Druhým sociologickým výzkumem s celostátním rozsahem byl „Sociologický výzkum města a vesnice“, realizovaný v roce 1967 prakticky stejným týmem pod vedením profesora Ošavkova. Výběrový soubor v tomto případě zahrnoval 18 996 respondentů starších 16 let, a to ve 130 městech, 36 velkých sídlištích a 1248 vesnicích. Spoluúčastnilo se asi 3,5 tisíce spolupracovníků-laiků a dále 274 lékařů.

V totéž roce Sociologické výzkumné centrum při ÚV Ligy Dimitrovovy mládeže provedlo sociologický výzkum potenciální migrace vesnické mládeže do měst. Zahrnul 11 250 mladých lidí ve věku od 16 do 28 let, žijících ve

(1) S. Michajlov: *Osnovopoložnie Bolgarskoj školy marxisticko-leninskej sociologii*. Sociologičeskije issledovania 1987, No. 2.

215 vesnicích. Tento výzkum upozornil, že jen 31 % respondentů rozhodně neuvažuje o odchodu do města, zato však více než 25 % projevilo velmi silné migrační tendence. Bylo tak možno předpokládat postupné „stárnutí“ vesnice, dále vzít v úvahu i ten fakt, že migrace je výrazně silnější u chlapců. Výzkum umožnil učinit včas určitá opatření napomáhající regulovat migraci k žádoucí výši i formám. Tak například zlepšení služeb obchodní sítě, možností kulturního vyžití atd. pochopitelně zmenšovalo migrační tendence. Výzkum umožnil posoudit, kde jsou tato opatření nejnaléhavější.

S rozvojem institucionální základny se v dalších letech přirozeně rozšiřoval i počet a tematická pestrost výzkumů. Stále větší váhy nabývala oblast ekonomická (výzkumy fluktuace, podmínek rozvoje iniciativy, účast na řízení apod.), výzkum mládeže, volného času atd. Jejich základní charakteristikou však zůstává, že nejsou samoúčelné, že jsou koncipovány v nejužší vazbě na úkoly formulované stranickými i státními orgány a těmi poté přijímány jako cenný zdroj informací, umožňující zkvalitnit řízení sociálních procesů.

Jednou z nejvýznamnějších institucí sociologické fronty v Bulharsku je Sociologický ústav Akademie věd, jehož zřízení se připravovalo již od roku 1962. Od ustavení v roce 1968 se orientuje nejen na rozvoj teorie a metodologie, nýbrž také na organizování závažných sociologických výzkumů a dále na konzultativní činnost pro ostatní sociologické instituce. Soustavně se zabývá studiem a kritickou analýzou soudobých buržoazních sociologických teorií a dále výchovou mladých vědeckých pracovníků.

Na ústředním výboru BKS bylo vytvořeno Sociologické informační centrum, na Ústřední radě odborů Sociologické výzkumné centrum a obdobné centrum existuje i na Ústředním výboru mladé komunistické ligy J. Dimitrova. Na Institutu sociálního řízení při ÚVBKS byla vytvořena katedra sociologie řízení. Sociologická centra se postupně vytvořila i při televizi a rozhlasu, ministerstvu práce, národní obrany, dále pro účely výzkumu spotřebitelské poptávky, vydavatelské činnosti, sportu, generální prokuratury atd.

Vedle speciálního časopisu *Sociologické problémy* existuje bulletin *Sociologické výzkumy*, avšak sociologické studie jsou uveřejňovány v celé řadě časopisů — deníků i odborných revui. Specialisté pro tento obor jsou připravováni na univerzitě v Sofii, poměrně rozsáhlé kursy pořádá Vysoká škola politická a ekonomické školy v Sofii, Varně a Svišťově. Na ekonomické univerzitě K. Marxe v Sofii se připravuje rovněž specializace Sociologie práce.

Významné místo v rozvoji sociologie jako vědního oboru i její praktické aplikace sehrává Sociologická společnost. Byla založena v roce 1959 s názvem *Sociologická společnost Lidové bulharské republiky*, její dnešní název je *Bulharská sociologická asociace*. Je uznávaným členem Světové sociologické asociace (ISA).

Zatím jako jediná ze socialistických společností zorganizovala Světový sociologický kongres (v roce 1970 ve Varně — VII. kongres). V jejím čele se vystřídal tak prominentní osobnosti bulharské vědy, jako byl Todor Pavlov (čestný předseda), akademik Ganovski, prof. Ošavkov, ve funkci vědeckého sekretáře pracoval dnešní tajemník ÚVBKS Stojan Michajlov, současným předsedou je člen ÚVBKS akademik N. Yachiel. Počet členů je asi stejný jako má Československá sociologická společnost (1000).

Zvláštní pozornost si zaslouží fakt, že při Bulharské sociologické asociaci bylo vytvořeno *Byro empirických sociologických výzkumů*, jehož úkolem je nejen evidovat, ale i koordinovat práci v této oblasti, poskytovat informace a vytvářet tolik žádoucí databanku. Byro poskytuje i metodické konzultace.

Systematické propojení sociologické teorie a praxe zajišťuje celý systém

realizace sociologických výzkumů. V tomto systému má zásadní význam skutečnost, že po usnesení předsednictva ÚV BKS o rozvoji sociologie z roku 1967 se začala vytvářet sociologická pracoviště od ÚV až po okresní výbory strany a ta mají klíčový význam pro realizaci empirických výzkumů, od formulace jejich koncepce přes vytváření kvalifikovaných týmů až po vyhodnocení výsledků a jejich aplikaci v praxi.

K 25. výročí založení Bulharské sociologické asociace jí byl udělen Řád bulharské lidové republiky. Tím bylo vyjádřeno hodnocení veškeré sociologické práce a její úlohy v rozvoji socialistické společnosti. V dopisu generálního tajemníka ÚV BKS s. Todora Živkova, který byl na slavnostním zasedání asociaci předán, je sociologie hodnocena jako významný pomocník strany při praktickém řešení otázek výstavby rozvinutého socialismu.

V rozvoji mezinárodní spolupráce hraje značnou úlohu i Mezinárodní varenšská sociologická škola. Pro každý světový sociologický kongres připravuje Bulharská sociologická asociace reprezentativní publikaci v angličtině, umožňující informovat světovou sociologickou veřejnost jak o teoretických problémech, jimiž se bulharská sociologická fronta právě zabývá, tak o výsledcích některých nejzávažnějších empirických výzkumů. Pro VII. Světový sociologický kongres, konaný v Bulharsku, byla vydána publikace s názvem: *Contemporary Sociology in Bulgaria* (450 stran). Pro poslední XI. Světový sociologický kongres v New Delhi má tato reprezentativní publikace název shodný se základním tématem kongresu: *Society and social change* (350 stran). Pohled na hlavní stati uveřejněné v této publikaci umožňuje seznámit se s profilem současné sociologické fronty v BLR. Věnujme jim nyní pozornost.

* * *

První stať dokumentuje úzkou spolupráci mezi marxistickými filozofy a sociology. Napsal ji šéfredaktor časopisu *Novo Vreme* akademik Nikolaj Iribadžakov a nese název *Materialistická dialektika — metodologická báze revolučního přístupu v myšlení a činnosti*. Autor připomíná stranická usnesení, požadující revoluční změnu myšlení i jednání, mají-li být splněny záměry strategie urychlení, má-li být plně otevřena cesta tvůrčímu myšlení a vědeckotechnickému rozvoji v zemi. Společenské vědy se přirozeně nutně musí odhodlaně postavit na stranu boje za tuto revoluční změnu v dosavadních přístupech v myšlení, sloužit této věci. Autor potom velmi zasvěceně analyzuje přístupy některých západních filozofů a vědců a ukazuje, že mnozí z nich jsou životem dovedeni rovněž k poznání, že společenské vědy — a ostatně vědy vůbec — nemohou stát nezúčastněně nad společenským vývojem. Tak například jeden ze současných prominentních biochemiků Erwin Chargaff v knize vydané v roce 1981 ve Stuttgartu prohlásil, že se Max Weber zřejmě mylil, když hovořil o „wertfreie Wissenschaft“. Snad až na matematiku — prohlašuje tento vědec — „všechno ostatní je produktem naší doby, naší třídy, našeho původu“ (2).

Potom obrací akademik Iribadžanov svou pozornost na problémy domácí filozofické a sociologické produkce a hodnotí ji jako neuspokojivou z hlediska potřeb strategie urychlení. Řada publikací je nízké vědecké úrovně a ty, které jsou napsány dobře či velmi dobře, vycházejí v tak malých vydáních, že nelze čekat kultivaci revolučního myšlení. Poukazuje na fakt, že v roce 40. výročí revoluce (1984) publikace z oblasti sociologie, filozofie a ostatních společenských věd nebyly té úrovně, aby mohly obdržet cenu Dimitrova. Od tohoto konsta-

(2) E. Chargaff: *Unbegreifliches Geheimnis. Wissenschaft als Kampf für und gegen die Natur*. Stuttgart, Clett Cota 1981, s. 84.

tování se autor zákonitě dostává k analýze příčin a především k problematice talentů a možností jejich rozvoje. Naše instituce zaměstnávají stovky a tisíce pracovníků — konstatuje autor — ale kolik z nich rozvíjí skutečně tvůrčí myšlení? Mnohé tituly vůbec nejsou důkazem této schopnosti. Inovační myšlení je spojeno s mládím. V naší vědě však existuje gerontokracie. Mnozí myslí více na získání vyššího titulu než na vytvoření nové myšlenky. A obklopují se stejnými lidmi.

Revoluční myšlení, uvádí dále Iribadžanov, vyžaduje kromě talentu a vědecké metodologie i nekompromisní loyaltitu s vědeckou pravdou, občanskou odvahu nést riziko a odpovědnost. Takové vědce je třeba postavit do čela kolektivů. K podpoře tvůrčího myšlení nutno zaměřit i celý systém odměňování: ne tituly, ale výsledky vědecké práce, inovační myšlenky musí být odměňovány nejvíce.

Špičkoví myslitelé musí mít zázemí spolehlivých výkonných spolupracovníků. Stále platí Leninova myšlenka, že věda nemůže být nikdy drahá. To platí i o vybavení přístroji, informacemi, nejnovější technikou v laboratořích. Je nutná důsledná diferenciacie mezi skutečně vědeckými myšlenkami a poznatky a pseudorevolučními frázemi, senzacechtivými „objevy“ moderní mystiky apod.

Revoluční myšlení vyžaduje vytvoření klimatu, v němž žádná vědecká teze není pojištěna před vědeckým testováním, kritikou, diskusí, bez ohledu na tituly či postavení autora. Revoluční vědecké myšlení nemůže být v naší společnosti výsadou, musí se stát způsobem myšlení nejširších mas pracujících.

V následující stati se předseda Bulharské sociologické společnosti akademik Niko Yachiel zabývá zvědečtářstvím výroby. Stať nazval *Intelektualizace práce a sociální pokrok*.

Jedním z nehlubších zájmů socialistické společnosti — uvádí autor — je naplnění práce intelektuálním obsahem. Tento úkol nabývá na váze s přechodem od extenzivních forem vývoje k intenzivním, s přechodem na strategii urychlení. Za intelektualizaci práce nelze však považovat pouze zvyšování množství vědeckých poznatků či jejich urychlené zavádění do praxe. Jestliže za průmyslové revoluce pronikala věda do praxe prostřednictvím jednotlivých vynálezů, jestliže počátek dvacátého století charakterizoval vznik celých nových disciplín v přírodních a technických vědách, pak pro současné stadium vývoje je charakteristické pronikání vědy za hranice výroby, tedy i do všech sfér sociálního života.

Intelektualizací se potom rozumí rostoucí dovednost uplatňovat vědecké poznatky v individuální i sociální praxi, schopnost jednat účelně v souladu s logikou objektivních vztahů, proces zvyšování racionality v duchovně praktických činnostech člověka. Intelektualizace práce se tedy odráží v myšlení, chování i jednání člověka. Jak je zřejmé, proces intelektualizace práce je neodmyslitelně spjat s tvůrčím myšlením. Nestačí tedy jen zvyšování fondu vědeckých poznatků, nejsou-li zároveň tvořivě uplatňovány. Intelektualizace zahrnuje aplikaci jak lidského intelektu, tak i jeho produktů v praxi.

Současné stadium charakterizuje existence a rozvoj „intelektuálních strojů“, které mohou významně osvobodovat člověka od rutinní mentální práce a rozšiřovat prostor tvůrčího myšlení. Umožňují rozvoj komplexní automatizace a tím v rámci socialistických výrobních vztahů osvobodování celé společnosti. Do konce tohoto století lze očekávat zavádění komplexní automatizace v masovém měřítku. Tím dramaticky vzroste i intelektualizace práce. Nejcharakterističtější rysem současnosti je kombinace lidských intelektuálních schopností s technickými možnostmi počítačů, robotů a ostatních kybernetických systémů. Tato kombinace v jistém smyslu odlehčuje lidský mozek, v jiném vyvolává, konstituuje nové problémy pro tvůrčí myšlení. Mluví se o „heurologizaci“ myšlení.

Konstruování nových technických systémů musí zajišťovat právě onu žádoucí kombinaci fyzických, psychických a intelektuálních sil člověka, nikoli jeho posun v nový appendix nové techniky. Ať jakkoli složité budou nové technické systémy, vždy platí základní vztah: parní lokomotiva právě tak jako počítač poslední generace jsou externalizací, objektivizací a multiplikací lidských schopností. Člověk je tvůrcem technologie, ta je materializací jeho znalostí a zkušeností. Člověk nejen vytváří ty nejsložitější systémy, nýbrž je i oživuje a kontroluje. Komunistická strana Bulharska musí v těchto nových podmínkách kalkulovat s kvalitou lidských zdrojů země, s jejím intelektuálním potenciálem. To jsou důvody soustředěného zájmu strany o obecnou i speciální přípravu jak řídicích pracovníků, tak dělníků, o jejich intelektuální úroveň, obecnou vzdělanost i schopnost k tvůrčí práci. Tato stránka je neoddelitelná od ideologického a morálního vývoje každé osobnosti.

Je logické, že v uvedené souvislosti vystupují do popředí úvahy o adekvátnosti celého vzdělávacího systému: Jak jej vyvíjet, aby zajišťoval žádoucí trendy další intelektuální práce? Jde o formování osobnosti směrem na obecné vzdělání a kulturu, vysoký intelekt, solidní profesionální přípravu, vysoké socialistické uvědomění, schopnost tvůrčího, kritického a nezávislého myšlení. Jde ovšem také o výchovu člověka, který nejen v práci, ale v celém sociálním životě bude schopen zaujmout důstojné místo. Příprava musí zajistit široký profil, umožňující adaptaci na rychlé změny podmínek ve výrobě. Autor se v této souvislosti kriticky staví k názorům o domnělé nadprodukci vzdělání. Ukazuje, že zde nejčastěji jde o neschopnost využít existující profesionální kvalifikace a že nutno vzít v úvahu uplatnění vzdělání v celé sociální sféře — v oblasti správy, výchovy dětí v rodinách atd. Vzhledem k dynamice vývoje je účelné vytvářet také intelektuální rezervu. Aktuální je dotvoření systému celoživotního vzdělávání. Pro budoucnost je nezbytná organická vazba mezi vědou a vzděláváním. Vždyť například i předpokládaný proces další komputelizace je nemyslitelný bez vědeckého zvládnutí sociálních předpokladů a důsledků tohoto procesu — tedy bez účasti sociologie a společenských věd vůbec. Ty čeká řada výzkumných úkolů na makro i mikroúrovni, řešitelných často jen ve spolupráci s vědami přírodními a technickými.

Problémy technologického optimismu a pesimismu se v další stati zabývá Veličko Dobrijanov, viceprezident Bulharské sociologické asociace a ředitel Mezinárodní varenské sociologické školy. Podrobuje zasvěcenému rozboru práce některých současných buržoazních sociologů (D. Bella, G. Fourastiera, P. Cohena aj.) a zabývá se potom problémem sociální optimalizace, tj. optimálních sociálních efektů technologických inovací. Závěrem uvádí diagram typologie sociálních důsledků revoluce ve vědě a technologii.

Druhá část práce, seznamující světovou sociologickou veřejnost se soudobou produkcí bulharské sociologické fronty, je zaměřena na problematiku sociální struktury. Stať zástupce ředitele Sociologického ústavu BAV — K. Dimitrova vychází ze sociologických výzkumů sociální struktury realizovaných v roce 1978. Poukazuje například na značnou fluktuaci: v letech 1971—1976 změnilo zaměstnání 6,2 % průmyslových dělníků, 7,6 % řemeslníků, 7 % úředníků a 11,3 % příslušníků inteligence. Jen z malé části ji lze vysvětlit teritoriálně sídlištní mobilitou, častější příčinou byly problémy v oblasti odměňování. Studie potvrdily hypotézu, že čím vyšší je sociální kvalita práce — tj. například její tvořivost, náročnost na kvalifikaci, komplexnost — tím vyšší je i sociálně politické uvědomění a aktivita lidí, včetně zájmu o účast na řízení. Autor uvádí výsledky výzkumu v následující tabulce.

Sociální skupiny	Stupeň sociální aktivity			Celkem
	Nízký	Střední	Vysoký	
Průmysloví dělníci	11.3	88.6	0.1	100
Zemědělníci	34.1	65.8	0.1	100
Družstevní dělníci	38.3	61.7	—	100
Družstevní řemeslníci	9.3	90.7	—	100
Úředníci	2.3	97.1	0.6	100
Inteligence	1.1	96.4	2.5	100
Celkem	14.3	85.3	0.4	

V další stati se ředitel výzkumného ústavu odborů G. Dimitrova K. Petkov zabývá *pracovními kolektivy*. Ukazuje jejich úlohu v procesu demokratizace společnosti a uvádí, že by bylo čirým voluntarismem zavádět nové formy demokracie dříve než jsou vytvořeny odpovídající sociální podmínky. V BLR se v osmdesátých letech projevila výrazná tendence soustředit pozornost na lidský faktor, což lze vyjádřit také formulací — sociologizovat řízení. V organizacích se ukázala nezbytnost soustředit více pozornosti na motivaci, chování lidí, sociální aspekty organizace, týmovou práci atd.

Na XII. sjezdu BKS byla formulována koncepce nového zákoníku práce. V něm byla silně podtržena úloha pracovních kolektivů, ekonomických základů pracovní demokracie a koncepce spojování přímých a zastupitelských forem demokracie. Pracovní kolektivy se musí cítit hospodáři na svém pracovišti.

V posledních letech lze sledovat postupnou fúzi subjektu a objektu řízení, modifikaci vztahů řízení. Tyto procesy mají svůj odraz i v teorii: objevuje se kritický pohled na absolutizaci systémových přístupů, které často mechanicky aplikovaly principy technických a biologických systémů, což vedlo k nedoceňení subjektu, tedy pracujících a jejich vzájemných vztahů. Dále — častým důsledkem byla neschopnost reagovat na dynamiku a mnohdy rychlé změny v chování, jednání a postojích lidí. V systémovém přístupu k řízení byl pracovní kolektiv chápán jako jeden z elementů systému, zatímco je jeho sociální podstatou. Systémový přístup v řízení koncentroval celá desetiletí pozornost na rozhodovací proces. To bylo i programem ředitelských kursů. Tím se automaticky oslabovala pozornost k výkonu rozhodnutí a úloze vykonavatelů těchto rozhodnutí — k pracujícím lidem. Hlavním cílem systémového přístupu bylo udržení systému. K subjektu v rámci systému se vyvíjel manipulační vztah.

V současné době — v souvislosti s intenzifikací a strategií urychlení — se stále více uplatňuje tzv. sociologický přístup v řízení. Ten posunuje do popředí zájmu řídicí sféry individuálního člověka a pracovní kolektiv. Předmětem studia jsou stále více zájmy lidí a jejich chování, zejména jejich zájem účastnit se na řízení. Jde o řízení prostřednictvím zájmů. V socialismu jde o to působit řízením na spojení zájmů osobních a společenských. Jde o to odstranit dichotomii zájmů řídicích a řízených, tak typickou pro kapitalistickou firmu, v níž se řídicí štáb sociologicky formuje ve zvláštní managerskou skupinu. Za socialismu jde o přeměnu vztahů subordinace v soudružské vztahy spolupráce.

Pro sociologii zde vyvstává úkol seriózního studia vztahů formální a neformální struktury v pracovním kolektivu, studia cest optimalizace řídicích metod těchto kolektivů. I tyto procesy nutno nahlížet jako počátky přeměn směřujících k beztřídní společnosti. Řízení kolektivů dnes vyžaduje i zkoumání veřejného mínění, studium cest komunikace a zajištění všestranné informovanosti členů kolektivů, forem jejich seberegulace.

Námítky proti metodám přímého řízení pracovními kolektivy se týkají jednak nekompetentnosti jejich členů řídit složité procesy a poukazují na nezbytnost předchozí kvalifikace v teorii řízení apod. Platí ovšem, že řízení se netýká jen technicko-technologických otázek, nýbrž především ekonomicko-sociálních a že každodenní účast na řízení je zároveň procesem vytváření vlastních zkušeností, a tedy i sebekvalifikací členů kolektivu v řízení. Jiné námítky se týkají „kolektivní nezodpovědnosti“. Autor zde ukazuje na možnost ustoupit od praxe celospolečenských dotací a vázat na vyšší stupně pravomoci i vyšší stupně odpovědnosti, včetně ekonomické. Jen tudy vede cesta k ekonomické efektivnosti.

Další autor tyto myšlenky již přímo rozvíjí úvahami o *nových formách organizace práce, zejména brigádních formách práce a odměňování*. Jde o známého bulharského sociologa Ch. Kiuranova, vedoucího oddělení sociologie práce Institutu sociologie BAV. Autor ukazuje na celou řadu aspektů zavádění a již i prvních zkušeností s těmito formami. Brigády mají obvykle 100—200 členů. Volí si svého vedoucího — v menších brigádách přímo, ve větších prostřednictvím zástupců. Protože vedoucí brigády musí být schválen vedoucím organizace, vytváří se již na tomto stupni možnost konfliktů. Podobně protikladné jsou zkušenosti s pokusy redukovat počet pracovníků: brigáda má právo šetřit pracovní síly, rozejít se s členy s nízkou pracovní morálkou — na druhé straně však nemá investiční práva, aby efektivnější novou technikou šetřila pracovní síly. Pozitivní je také tendence rozšiřování profesí, aby se pracovníci v brigádě mohli vzájemně zastupovat. V BLR mělo v roce 1979 pouze 6 % dělníků v průmyslu více než jednu profesní kvalifikaci. Zde se rozvoj brigádní formy projevil zřejmě pozitivně i ve směru boje s monotónností práce. Navíc změna pracovních míst umožňuje i střídavé zatěžování různých částí těla při práci.

Již dosavadní výsledky brigádní formy jsou velmi pozitivní. Někdy až trojnásobný vzrůst produktivity práce, výrazné snížení výrobních nákladů, podstatné snížení zmetků, zvýšení mezd, snížení fyzické námahy při práci a zvýšení intelektuální náročnosti i zajímavosti práce — zejména ovšem růst účasti členů brigády na řízení. Je zajímavé, že zavádění nových forem organizace práce posílilo zájem podniků o přijímání sociologů a psychologů. V BLR jich je dnes zaměstnáno v podnicích a JZD asi 400.

Další autoři prezentovali v práci výsledky výzkumů či teoretické studie týkající se řady významných oblastí společenského vývoje v BLR. Tak například N. Tikidžiev ukázal *změny v kvalifikaci dělnické třídy* a zabýval se vlivem zavádění nejnovější techniky na vytváření sociální skupiny „dělníků zítřka“. Vedoucí Byra empirických sociologických výzkumů při Bulharské sociologické asociaci Zahari Staikov nazval svou teoretickou stať *Práce, časový rozpočet a sociální změna*. Cenzus z roku 1985 analyzoval v kapitole *Demografie a sociologie* vedoucí oddělení rodiny a populace Institutu Sociologie BAV Minko Minkov. *Ženskými organizacemi a hnutím žen* se zabývala viceprezidentka Výboru žen BLR Jordanka Tropolova. Celý jeden oddíl publikace byl pak věnován sociologii kultury a vzdělání.

Publikace umožnila, aby se světová sociologická veřejnost seznámila se skutečností, že vedle ekonomických úspěchů (např. výroba počítačů nebo nejmodernějších léků v této kdysi chudé balkánské zemi) došlo po socialistické revoluci k neméně imponujícímu rozmachu na poli vzdělání a kultury, a to ve skutečně masovém měřítku. Vždyť již v padesátých letech se zde podařilo zlikvidovat kdysi tak rozsáhlou ngramotnost. Rozvoj školství zajistil přípravu odborníků pro všechny úseky společenského života. Tak například v roce 1960 pracovalo v národním hospodářství 257 tisíc vysokoškoláků a středoškoláků, v roce 1981 však již 907 tisíc. V roce 1960 existovalo 92 vědeckých organizací, v roce 1981 však již 375 a pracovalo v nich na 23 tisíc pracovníků. Ročně zde vychází asi 5 tisíc knižních publikací a více než 1000 časopisů, televize vysílá 5000 hodin, rozhlas 45 tisíc hodin ročně.

Přitom tyto výsledky nejsou naprosto hodnoceny se sebeuspokojením. Delegátům Světového kongresu imponovala otevřenost, s jakou představitelé bulharské sociologie hovořili o svých chybách a problémech a hledali cesty dalšího zlepšení. Tak například otevřeně zde prezentovali výsledky výzkumu o saturaci vedoucích pracovníků informacemi: Vedoucí hospodářští pracovníci až po úroveň ředitelů podniků ve 43 % odpovědí uváděli, že nejsou seznámeni s nejpokrokovějšími zkušenostmi podniků ve vlastním odvětví. Pokud pak šlo o informovanost ve světovém měřítku, slabou informovanost uváděli v 71 % odpovědí. Zajímavý byl i výzkum image vědce u vysokoškolských studentů. Takové výzkumy mají svou důležitost již proto, že relativně malá atraktivnost vědecké profese pro mladou generaci je celosvětovým problémem a je tedy nutno hledat příčiny tohoto postoje a cesty k jeho změně. Výzkum v BLR zahrnul 350 vysokoškolských studentů ze 4 vysokých škol. V jejich představách je vědec starší člověk, velmi inteligentní, laskavý. Je to harmonicky rozvinutá osobnost. Kombinuje se u něho hluboká znalost s důstojností. Je čestný, nestranný, „člověk principů“. Je zosobněním nejlepších lidských kvalit, nejpokrokovějších idejí současné doby. Jen někteří mají negativní charakteristiky — namyšlenost, plašátorství. Život vědce je nesnadný: Skutečná věda nezná kompromisy. Neposkytuje klidný život ani peníze. Vyžaduje plnou oddanost a obětavost.

Je zajímavé, že podobné charakteristiky přinesl obdobný výzkum amerických studentů, kteří navíc zdůrazňovali vysilující práci ve dne v noci v laboratorích a dále to, že na ramenou vědců leží budoucnost lidstva. Shodné jsou však představy o nesnadném životě, nezbytnosti stát za svými názory a hodnocení finanční neatraktivnosti tohoto povolání.

Závěr reprezentativní publikace bulharských sociologů tvoří kapitola věnovaná bulharské mládeži v perspektivě osmdesátých let. Jejím autorem je P. E. Mitev, ředitel Institutu studia mládeže při ÚV Dimitrovovy ligy mládeže. Poukazuje na to, že vzhledem ke zřetelné dynamice průmyslového rozvoje země a následné urbanizaci, je pro dnešní mladou generaci typické, že jde o syny a dcery migrantů, o generaci lidí narozených již ve městě (zatímco v r. 1934 žilo ve městech 21 % obyvatelstva, v r. 1975 to bylo 58 %).

U mladé generace lze — v komplikovaných podmínkách současného světa — zaznamenat vedle projevů aktivity i projevy konformismu a skepse, vedle iniciativy a podnikavosti i tendence k pasivitě. Výzkum Institutu sociologie BAV, realizovaný v letech 1975—1980 pod vedením prof. M. Minkova, umožňuje toto mezigenerační srovnání aktivity:

Jak je zřejmé, nejvyšší stupeň iniciativy vykazují střední věkové kategorie. zatímco kategorie do 30 let je srovnatelná s kategorií nad 60 let. Zde je nepochybně úkol společenských věd proniknout hlouběji do příčin tohoto jevu a zejména formulovat návrhy metod řešení cestou cílevědomého řízení sociál-

Věková skupina	nepodnikaví	podnikaví
16–19	84	16
20–29	55	45
30–39	36	64
40–49	38	65
50–54	35	62
55–59	41	59
60 a více	53	47

ních procesů. Základní směr ukázal XII. sjezd BKS i nová koncepce zákoníku práce, vytvářející další podmínky pro účast pracovních kolektivů na řízení. Pozitivním faktorem je výrazně vyšší dynamika růstu vzdělání u mladé generace, umožňující i vyšší zapojení do řídicích procesů. Sociologii čeká i seriózní studium vlivu masových komunikačních prostředků, zejména televize, na mládež. Problém aktivizace mládeže má bezprostřední vazbu i na sféru volného času. Stojíme před úkolem formovat novou kulturu volného času. Společnost zítřka bude společností intelektualizované práce, ale i sportu.

* * *

Prošli jsme ve zkratce práci předních bulharských sociologů, jak byla představena světové sociologické veřejnosti. Je zřejmé, že existují základní charakteristiky, které si bulharská sociologie podržuje od svého vzniku až do dnešních dnů; charakteristiky, které zároveň vysvětlují její dynamismus, místo a úlohu ve společnosti i mezinárodní uznání. Vyjádřil to nejlépe předseda Bulharské sociologické asociace akademik Niko Yachiel, když v hlavním referátě na slavnostním zasedání ke čtvrtstoletí jejího vzniku řekl: „Pěťadvacetiletá zkušenost jednoznačně potvrzuje, že síla marxisticko-leninské sociologie v Bulharsku a základ jejich úspěchů spočívá v neochvějně věrnosti velkému komunistickému učení, v nesmiřitelném vztahu k jakýmkoli vědeckým i ideovým odchylkám od marxismu-leninismu, v kritickém a ofenzivním přístupu k buržoazním sociologickým teoriím a v rozvoji sociologie na bázi dialekticko-materialistické filozofie, jakožto nejobecnější metodologie společenských věd, a v jejím organickém sepětí s potřebami společenské praxe, s problémy a praktickými úkoly budování rozvinutého socialismu v Bulharsku. Síla bulharské sociologie... spočívá v těsné spolupráci... se sovětskými sociology a sociology dalších socialistických zemí, v její aktivní účasti na mezinárodním sociologickém životě, tkví v semknutosti Bulharské komunistické strany a její leninské dubnové generální linie...“

(4) *Society and Social Change*. Sofia, BAV 1986, s. 340.

Я. Когоут: Современная болгарская социология

Болгарская социология развивается в связи с рабочим движением. Еще основатель Болгарской коммунистической партии Димитр Благоев анализировал основные классы и группы тогдашнего общества, чтобы сделать правильные политические выводы. Особенно знаменателен и для социологической теории был вклад Георги Димитрова (социальный анализ корней фашизма). Тодор Павлов и позднее — Живко Ошавков основывают болгарскую социологическую школу, рассматривающую социологию как наиболее общую нефилософскую теорию.

Болгарские социологи реализовали ряд конкретных исследований (религиозности, миграции сельской молодежи, изучение города и села, текучесть рабочей силы и т. п.). Первыми в социалистических странах они организовали в Варне в 1970 году VII Всемирный социологический конгресс. Знаменательную и всестороннюю деятельность развивает Болгарская социологическая ассоциация, под руководством академика Нико Яхиева, члена ЦК БКП.

Для XI Всемирного социологического конгресса в Нью-Дели в 1986 г. болгарские марксистские социологи подготовили издание «Society and Social Change» анализ которого является содержанием настоящей статьи.

Summary

J. Kohout: Contemporary Bulgarian Sociology

Bulgarian sociology is developing hand in hand with the working-class movement. Already in his time, Dimiter Blagoev, the founder of the Communist Party of Bulgaria, subjected the main classes and groups of the contemporary society to analysis with a view to enhance the possibility of drawing correct conclusions. Of paramount importance also for sociological theory was the contribution of George Dimitrov (social analysis of the roots of fascism). Todor Pavlov and, later on, Jivko Ochavkov laid the foundation of the Bulgarian sociological school conceiving sociology as the most general non-philosophical theory.

Bulgarian sociologists carried out a number of concrete researches (religiosity, migration of country youth, fluctuation, town and country research, etc.). Of all socialist countries they were the first to organize the 7th World Congress of Sociology in Varna in 1970. The Bulgarian Sociological Association, headed by Academician Niko Yachiel, member of the Central Committee of the CPB, is developing a significant and many-sided activity.

For the 11th World Congress of Sociology 1986 in New Delhi, Bulgarian sociologists prepared the publication *Society and Social Change*. Its analysis is the subject-matter of the present paper.